

Володимир Пащенко

ПАЩЕНКО Володимир Олександрович — доктор історичних наук, кандидат філософських наук, академік Академії педагогічних наук України, професор кафедри філософії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Галузь наукових інтересів — релігієзнавство.

ПРОБЛЕМА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ЦЕРКОВНОЇ АРХІТЕКТУРИ В ТВОРЧОСТІ І ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Аналізується діяльність відомого українського письменника Олеся Гончара по захисту пам'яток історії та культури церковного походження від руйницької богоборчої політики органів влади за радянських часів.

***Ключові слова:** релігія, церква, пам'ятка культури, церковне зодчество.*

Частину творчої спадщини, практичної діяльності відомого українського письменника Олеся Гончара, яка ще і сьогодні залишається малодослідженою, становить захист духовних святинь народу. Він був православним і не міг байдуже ставитися до згубної за своїми наслідками політики КПРС Радянської держави стосовно храмових приміщень, особливо пам'яток історії та культури. Вперше письменник осудив її публічно в романі «Собор», який побачив світ у 1968 році. Не менша його заслуга і в практичній діяльності по врятуванню перлин вітчизняного зодчества. Звичайно, в часи засилля цензури письменникові було вкрай складно відстоювати релігійні ідеї. Тому він робив це через пропаганду загальнолюдських цінностей, норм моралі, які сповідує й релігія. У жодному з

творів Олеся Гончара не знайдемо дошкульних випадків проти віровчення, обрядів, що було притаманне багатьом його колегам по літературному цеху. Свою любов та повагу до релігії та церкви письменник часто довіряв щоденниковим записам.

Після «Собору» увага Олеся Гончара до пам'яток церковного зодчества загострилася на початку 80-х років, коли духовна криза суспільства ставала все очевиднішою і масштабнішою. Йому залишалась незрозумілою варварська політика більшовиків, спрямована на руйнування видатних пам'яток архітектури. «Впровадження християнства на Русі, — записує Олесь Терентійович у щоденнику 28 липня 1980 року, — звичайно ж, було явищем прогресивним, бо прилучало країну темну, поганську до регіону високої візантійської культури, що успадкувала на той час всю культуру античного світу. І яким варварством у цьому світлі постають постишевські погроми 30-х рр., знищення Михайлівського монастиря (П.Постішев — секретар ЦК КП(б)У першої половини 30-х років. — В.П.)...

Хто має право когось розлучати з Софією, Києвом? А таких мільйони людей!»* [1, с. 289].

Олесь Гончар ще не раз повертався до проблеми руйнування Михайлівського Золотоверхого собору та Успенського собору Києво-Печерської лаври, знищеного, ймовірно всеього, більшовиками 1941 року. Уже в незалежній Україні він згуртував навколо себе групу ентузіастів, однодумців, котрі створили добровільний фонд для відтворення Успенського та Михайлівського Золотоверхого соборів. Був відкритий спеціальний рахунок для збору коштів, на який перерахували мізерні кошти. Це привело письменника до висновку про необхідність вирішення проблеми відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини на державному рівні.

Олесь Гончар спільно з академіком НАНУ Петром Троньком та заслуженим архітектором України Олесем Силиним надіслали главі держави відповідні документи в жовтні 1994 року. Із його Адміністрації відповіли... мовчанкою.

У травні 1995 року з певними змінами і додатками лист на ім'я Л.Кучми Олесь Гончар направив удруге. Він наголошував, що історія людства всіх країн і народів свідчить про те, що міцність держави кожної нації, і навіть саме її існування, ґрунтується на патріотизмі, тобто на духовності, на любові народу до своєї історії та культури.

Олесь Гончар зазначав, що особливу національну цілісність для України становить брат святої Софії — Михайлівський Золотоверхий монастир, архітектурний шедевр світової ваги, який більшовики зруйнували всередині 30-х років ХХ століття.

1941 року в Києво-Печерській лаврі було знищено Успенський собор XI століття — головний храм України. Обидва ці літописні собори — Успенський і Золотоверхий — були водночас пантеонами найвизначніших діячів України-Русі. В силуеті Києва вони відігравали першорядну роль, створювали його неповторний, знаний у всьому світі образ.

«В наш історико-визначальний час національного відродження України, — продовжував письменник, — відтворення з руїн знищеного комплексу колишнього Києво-Михайлівського монастиря, поетапне його відтворення, починаючи з його Золотоверхого собору, стали б на віки славою і честю нашого народу, засвідчили б, що повість у цих кризових умовах перемагає творчий геній народу, будівнича мудрість суверенної нації».

Весь комплекс заходів для поетапного відтворення цієї нашої духовної спадщини, як і їх фінансування, повинна, на думку Олесь Гончара, взяти на себе держава, залучивши до цього і благодійну допомогу громадськості України та української діаспори» [2, с. 238].

Порушені письменником перед главою держави питання щодо відбудови комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря знайшли своє відображення в Указі Президента України Л.Кучми «Про заходи щодо відтворення видатних

пам'яток історії та культури» від 9 грудня 1995 року. Були намічені довгострокові заходи уряду щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури. При Президентові України створили комісію, яку очолив академік НАНУ Петро Тронько. Вона мала опікуватись відродженням святинь у державі. Сьогодні Михайлівський Золотоверхий та Успенський собори зведені. Хоча в цілому коштів на реставрацію храмів, пам'ятників церковного зодчества, як і раніше, катастрофічно не вистачає.

Олесь Гончар не лише обурювався зухвалими методами боротьби з духовною культурою, котрі продовжували органи партійно-державної влади, а й робив навіть за богоборчих радянських часів усе від нього залежне для збереження національної пам'яті. І не лише в Києві, де, власне, храмів не руйнували, оскільки вже нічого було руйнувати. Чудом уцілілі окремі будівлі зяли вибитими вікнами або використовувалися не за цільовим призначенням. Для демонстрування перед іноземними делегаціями, туристами «справжньої» свободи совісті, повного благополуччя в релігійному житті вдавалися до елементарного оказамлювання. Прикладом може слугувати таке. У 1980 році в Москві, Києві, інших містах СРСР проходили Олімпійські ігри. Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР схвалила розроблені київськими апаратниками уповноваженого Ради «План заходів для дальшого поліпшення контролю за діяльністю релігійних об'єднань та попередження можливих порушень і екстремістських ексцесів у період підготовки та проведення Олімпійських ігор у липні 1980 року в м. Києві». Один із пунктів плану рекомендував Київському міськвиконкому встановити будівельне рихтування на знятих із реставрації культових приміщеннях із метою виключення антирадянської реакції гостей міста, туристів. Чим не оказамлювання на найвищому державному рівні, яке письменник висміяв «Соборі» в образі «генія показухи» Володьки Лободи.

В Олеся Гончара серце боліло за всю Україну. Так, у 1980 році до нього звернулися вчителі з с. Гоголів Броварського району на Київщині, які розповіли, що є в селі дерев'яна церква (про неї писав навіть Тарас Шевченко), збудована 1827 року народними майстрами, з іконостасом XVIII ст.; її закрили в середині 60-х років. Педагоги хотіли створити в ній красназнавчий музей, із чим місцеві й обласні герострати не погоджувалися і повсюди заявляли про аварійність приміщення, котре не піддається ремонту і придатне лише на дрова. «Писали мешканці села в усі кінці, — занотовує Олесь Гончар у щоденнику 12 січня 1980 року, — і як у пісок, тепер до мене:

— Захистіть. Це ж краса нашого села!..

І я думаю собі: час її пощадив, війну якимось чудом пережила, а ось тепер, у мирні дні, круки над нею в'ються, доморошені. Заповзялися знищити будь-що! Архітектори кажуть, що це пам'ятка дерев'яного зодчества, історична цінність, а чиновники, кар'єристи, покручі-п'янюги в одну душу: вона нам заважає (можливо, розтривожує совість?). І ніяк не можуть доруйнувати її. «Методи» нищення пам'ятки, продовжує свій запис Олесь Гончар Терентійович 12 січня 1880 року, придумувалися найрізноманітніші. Спочатку в храм пустили кочуючи циган, які порозтягали, порозпродували, що можна було. Приміщення перетворилося «в голобівню» (так писали в скарзі. — В.П.)

Олесь Гончар вирішив звернутися за допомогою до Голови Президії Верховної Ради УРСР О.Ваченка, одного з погромників письменника за роман «Собор».

Відповідь надійшла через два місяці. Заступник Голови В.Шевченко повідомляла, що лист на охорону дерев'яної церквці в с. Гоголів «поставлено на контроль». Це вселяло надію, хоча Олесь Гончар даремно вірив. Трагедія храму закономірно вписувалася в трагедію сотень подібних історій. «Скільки крові маєш витратити на захист речей, — з гіркотою

пише Олесь Терентійович 20 березня 1980 року, — культурна цінність яких очевидна. І, здається, жоден ще із сучасних наших вандалів, браконьєрів, не дістав покарання за сваволю, безчинства, за підпали, за потоплені землі, забруднені ріки, хоч маємо ж відповідні чудові закони. Справді, доводиться захищати природу від довколишньої середовища, але чому тут ми такі ліберальні, чому скільки нищителів залишаються недосяжними для закону?».

Залишились безкарними і руйначі Троїцького собору у Новомосковську Дніпропетровської області, який, як відомо, став багато в чому праобразом пам'ятки козацького зодчества в романі «Собор». Олесь Гончар стурбовано писав, що обитель, яку відстояли від руйнації в 60-х, хоча і закрили, знов під загрозою: поруч неї ставлять автостанцію з траси. Власті прагнули будь-що зруйнувати пам'ятку, навіть від вібрації, спричиненої масовим рухом автомобільного транспорту. Хоча уряд Італії, наприклад, заборонив рух машин біля Колізею в Римі, щоб не створювати вібрацій. Численні звернення письменника у різні інстанції на захист обителі були безрезультатними.

Будівництво продовжувалося, незважаючи на протест багатьох патріотів. Стара вчителька з Ново московська писала Олесеві Гончару, що собор, «як білий лотос, як лебідь на водах, а вони знов його руйнувати!... Під боком собору, біля цього дев'ятивежного чуда, зведеного народним генієм (без єдиної с цвяха), місцеві герострати навмисне ставлять... автобусну станцію!». «Якраз там, — продовжує письменник 20 січня 1982 року коментувати думку досвідченого педагога, — де згідно генплану мав бути парк, зелена зона. Відкинули і власний генплан, давай автостанцію, щоб розтрясла, донищила нашу славу і гордість. І нікому не сила зупинити свавільників.

Держбуд і той проти, заборонив порушувати генплан, а їм плювати. Закон про охорону є, а що їм закон? Бандитня, мафія безкарні, вандали, на яких управи нема...»

Олесь гончар просив втрутитися в долю собору в Новомосковську голову республіканського уряду О.Ляшка. Він дійсно втрутився. Але як? За його дорученням заступник Голови М.Орлик телефоном облудливо поінформувала Олесь Терентійовича. Коментуючи відповідь, він записав 22 березня 1982 року в щоденнику: «Так, факти підтвердились. Порушено закон про охорону пам'яток культури. Порушено генплан. Не виконано вказівку Держбуду. Свавільники, сякі-такі, але... автостанція уже збудована! Буде перепрофілювання, зроблять з неї готель, але через кілька років, бо треба винайти кошти. Буде відведено і шосе, але ж це вже в 12-й п'ятирічці, бо знову кошти... На винуватців, тобто на бандитів, накладено стягнення. Невелике... Бо їх, виявляється, благословила сильна рука згори».

Безумовно, в неоголошеній війні Олесь Гончара з партократією за Новомосковський собор правда була на боці письменника, а сила — у його опонентів. «В нас, — невтішно підсумовує він 17 квітня 1982 року, інші закони, підсилені своїм доморощеним душоубством. Браконьєрська сваволя тут не знає стриму, оскільки руйначі Троїцького собору в обхід закону дістали нібито від самого В.Щербицького дозвіл будувати автовокзал поруч із храмом, влаштувати бурхаючи чадом авто стійбище поруч із перлиною дерев'яного зодчества, про яку писала із захопленням орган ЦК КПРС газета «Правда» в 1981 році. І це тоді, коли в Індії, щоб зберегти всесвітньо відому пам'ятку Тадж-Махал, переносять від неї в радіусі 500 метрів усі автомобільні і автобусні стоянки.

Письменник знав, що справжнім порушником чинного законодавства з питань охорони пам'яток історії та культури був не хто інший, як член політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В.Щербицький. Ослухатись його не могли ні керівники Держбуду УРСР, ні міністр культури, залишаючись при цьому на своїх посадах та в лавах КПРС. А подавати у відставку в знак протесту проти самочинства

керівництва в радянські часи виглядало б, як мінімум, дивним, бо надто «теплыми» були урядові крісла.

Олесеві Гончару, а разом із ним і всьому народові, на жаль, не вдалося перемогти українських компартійних князів (чи одного вельможу?) у боротьбі за видатну пам'ятку української культури. Автовокзал у Новомосковську так і не перепрофілювали, як те обіцяла заступник Голови Ради Міністрів УРСР М. Орлик. Чи не єдиною втіхою для письменника, як і тисяч віруючих, стало те, що 1989 року святиню повернули церкві. «Дуже радий, — записав Олесь Терентійович у щоденнику 19 березня, — бо є в цьому краплина і моїх зусиль».

Щоправда, великому українцеві було б соромно за поведінку тих новомосковських висуванців зразка 2009 року, які дозволили поставити десятки торгівельних точок біля паркану собору. Видовище, скажемо прямо, не з приємних. Певно, невмирущі нащадки Володьки Лободи.

На жаль, кроки видатного українця в боротьбі за збереження і відродження київських святинь, Новомосковського собору, сільської церкви в с. Гоголів, як і ряд інших акцій на захист української культури закінчилися поразкою, бо навіть Указ Президента України Л. Кучми про відбудову церковних пам'яток у Києві з'явився після смерті письменника. Гору брали прокомуністичні сили, які завжди вороже ставилися до релігії та церкви, навіть якщо храми останньої були справжніми пам'ятками зодчества.

Проте, творча спадщина, сподвижницька діяльність Олесея Гончара переконливо доводили невмирущість загальнолюдського над вузькокласовим, що прагнуло панувати не лише в державі, яскраво вираженим насильством над людськими правами і свободами, яких переважна більшість людей не мала впродовж всього радянського періоду вітчизняної історії. Цей негатив перейшов у спадок незалежній Україні. Тим то вагомішим є вклад Олесея Гончара, який сприяв своєю

працею поступовій переорієнтації мас, у тому числі і владних структур сучасної держави, на шанобливе ставлення до пам'яток історії та культури церковного походження.

* Щоденники Олеся Гончара цитуються лише із зазначенням дати відповідного запису. — В.П.

Література

1. Гончар О. Щоденники: у 3 т. / Олесь Гончар. — К.: Веселка, 2002. — Т. 1. — 456 с.
2. Гончар О. Щоденники: у 3 т. / Олесь Гончар. — К.: Веселка, 2003. — Т. 2. — 608 с.
3. Гончар О. Щоденники: у 3 т. / Олесь Гончар. — К.: Веселка, 2004 — Т. 3. — 606 с.
4. Тронько П.Т., Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Тернистим шляхом до храму / П.Т.Тронько, О.Г.Бажан, Ю.З.Данилюк. — К.: Рідний край, 1999. — 304 с.

Анализируется деятельность известного украинского писателя Олеся Гончара по защите памятков истории и культуры церковного происхождения от всеразрушающей богоборисной политики органов власти в советский период.

Ключевые слова: *религия, церковь, памятка культуры, церковное зодчество.*

The article is devoted to the analysis of the efforts of the famous Ukrainian writer Oles' Gonchar to save historic and cultural monuments of religious origin from the destructive anti-religious policy of the Soviet authorities.

Key words: *religion, church, cultural monument, ecclesiastic architecture.*

Надійшла до редакції 20.04.2009 р.